

Editorial

Výzkum venkovské kultury raného novověku má dlouhou tradici, která je teoreticky i metodologicky zakotvena v současném evropském bádání. Pro naše téma je obzvlášť inspirativní zkušenost z univerzitních pracovišť v Německu, kde etnologické bádání výraznou měrou přispělo k formování výzkumu každodennosti (Alltagsgeschichte) na univerzitě v Münsteru a historické antropologie v Kielu a Saarbrückenu. Především to byla etnografka Ruth-Elisabeth Mohrmann, která společně s historikem Günterem Wiegelmannem, autorem řady prací věnovaných studiu vybavení domu a domácnosti, výrobních dílen a prosazování technologických inovací a jejich šíření (Wiegelmann 1987), započala úspěšnou spolupráci na výzkumu vzájemného vlivu města a venkova. Při srovnávacím studiu pronikání městských inovací do venkovského bydlení, především pak v oblasti nábytku, s úspěchem využívali pozůstalostní spisy. Historické metody uplatňovala Ruth-Elisabeth Mohrmann i při dalších výzkumech zaměřujících se především na objasňování proměn starší fáze lidové kultury na lokální i regionální úrovni (Mohrmann 1975; 1990). Využití historických pramenů pro etnologický výzkum rozpracovala i po teoretické a metodologické stránce a své poznatky zveřejnila v polském odborném periodiku *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* (Mohrmann 2005).

V sousedním Rakousku jsou počátky využívání pozůstalostních inventářů úzce spojeny s univerzitními katedrami etnografie a kulturní historie ve Vídni a Štýrském Hradci (Graz). Cílem výzkumu byla etnografická interpretace pramene zachycující starší fázi lidové kultury a dokumentace vývoje její materiální složky. Etnograf Hanns Koren zpracoval rozsáhlou monografii věnovanou dějinám a rozšíření ořebního náradí – pluhu, rádla, rydla – v oblasti Štýrska (Koren 1950). Franz Thiel se věnoval soupisům oděvních součástí, pokrývek hlavy a obuvi v Dolním Rakousku (Thiel 1950). Franz a Gerhard Maresch se zase věnovali vybavení domu a domácímu náčiní (Maresch a Maresch 1964). Na zkušenosti etnografů navázalo historické pracoviště vídeňské univerzity, které pod vedením Herberta Knittlera uskutečnilo řadu výzkumů každodennosti vídeňských měšťanských domácností (Petschacher – Wanzenböck 1993). Nejnověji se tématu věnuje Burkhard Pöttler, působící na Univerzitě Štýrský Hradec, který na základě inventářů ze 17. a 18. století zpracoval oděvy a jejich materiály ze Štýrska (Pöttler 2017).

V domácím bádání využil potenciál městských pozůstalostních soupisů poprvé Zikmund Winter (Winter 1893), který prostřednictvím vybraných oděvních citací glosoval obecné trendy ve vývoji odívání i některých dalších kulturně historických témat. Formou pramenné edice ovšem publikoval

pražské pozůstalostní soupisy a testamenty teprve Josef Teige (Teige 1910), venkovské a šlechtické soupisy zase František Hrubý (Hrubý 1927). Rozborem poddanských a šlechtických inventářů doložil, jak plasticky může tento pramen vykreslit podobu šlechtických sídel i úroveň života na poddanských usedlostech. Na jeho práci navázal Josef Hanzal, který znovu připomněl důležitost pramene a jeho možnosti při výzkumu zemědělství a vybavení domácnosti (Hanzal 1963). Soustavné bádání se ovšem rozvinulo teprve v etnografickém pracovišti AV ČR (v dané době Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV), jehož odborní pracovníci pro něj začali používat název historická etnografie. Zřejmě nejvýraznější osobností tohoto proudu byl Karel Fojtík, který se na základě historických pramenů snažil reflektovat tradiční etnografická témata, jako jsou sociální uspořádání komunity, rodinné a výroční zvyky a další (Fojtík 1962; 1965). Na základě svých zkušeností se pokusil o vymezení této nově se utvářející části oboru, přičemž poznání písemných pramenů, mezi nimi i pozůstalostních spisů, považoval za jeden z nejdůležitějších úkolů (Fojtík – Svobodová 1966). Širšímu využití se pozůstalostních soupisů dostalo především v souvislosti s výzkumy starších forem lidového oděvu, kterým se na západní Moravě věnovala etnografka Vlasta Svobodová (Svobodová 1961; 1966). Širší záběr měly výzkumy inventářů tkalcovských domácností v Orlických horách na přelomu 18. a 19. století. V nich se Hana Hynková věnovala nejen analýze oděvu, ale i vybavení domácnosti a řemeslného vybavení (Hynková 1967). Na její práci navázala Petra Mertová studií o lidovém oděvu v Letohradu (Vychytilová 2004). Výjimečně byly pozůstalostní inventáře zapojeny též do výzkumu tradičního zemědělství (Jančář 1972) a stravy (Štika 1971). Nadějně se rozvíjející vědní odvětví bohužel nepřečkalo razantní nástup normalizace v 70. letech 20. století a s ním související personální i programové změny na etnografických pracovištích ČSAV. Pozůstalostní soupisy však současná etnologie pro jejich potenciál i nadále řadí mezi perspektivní témata (Drápala – Drápalová 2014).

Ve sféře historického výzkumu se na sklonku 20. století k tématu vrátil historik Josef Petráň, jehož čtyřsvazkové Dějiny hmotné kultury jsou jedním z prvních domácích počinů koncipovaných v duchu dějin každodennosti (Petráň 1985; 1995; 1997). V kolektivu autorů se sešli nejen historikové a archeologové, ale též etnografové, kteří za pomoci historických pramenů, především inventářů, zpracovali několik tradičně etnografických témat – věnovali se bydlení, nábytku, oděvu (Vařeka – Petráňová – Plessingerová 1988; Petráňová 1994). Sumarizaci pozůstalostních inventářů z několika desítek vesnic a tří městeček východomoravského panství Strážnice provedl Jiří Pajer (Pajer 2002; 2010).

V posledních desetiletích se výzkumem pozůstalostní agendy začalo zabývat hned několik pracovišť. V Praze se okruh badatelů konstituoval kolem časopisů Pražský sborník historický a Documenta Pragensia. Po

teoretické stránce mohly studie čerpat z teoretických a metodologických prací, které již v 80. letech 20. století uveřejnil historik Jiří Pešek (Pešek 1982; 1991). Michaela Neudertová-Hrubá se ve svých pracích zaměřovala na městské prameny ze severozápadních Čech, na jejichž základě se snažila interpretovat každodenní život měšťanů, vybavení jejich domácností, způsob odívání, pořizování uměleckých předmětů a knih (Neudertová 1991). Šlechtickému oděvu a stylové módě věnovala svoje práce Alena Nachtmannová (Nachtmannová 2012).

Historické pracoviště Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích se pod vedením Václava Bůžka zpočátku zaměřovalo především na výzkum měšťanské a později též šlechtické každodennosti raného novověku (Bůžek 1991; Stejskalová 1991). Šlechtickému oděvu z inventářů českokrumlovského archivu se věnovala Milena Hajná (Hajná 2016). Problematika venkova je nazírána prostřednictvím pozemkových a sirotčích knih, pozůstalostních spisů a dalších pramenů vrchnostenské agendy (Grulich 2008). Práce badatelů Josefa Grulicha a Pavla Matlase se dokonce vrací k některým ryze etnografickým tématům, jako jsou tradiční zemědělství, hospodářské vybavení usedlosti, domácí inventář, nábytek a oděv (Grulich – Matlas 2009).

Též na půdě Ostravské univerzity se úspěšně rozvíjí demografické a sociokulturně laděné bádání, které se může opřít o teoretické i metodologické práce Milana Myšky (Myška – Zářický 2010). S naším tématem asi nejvíce koresponduje práce Radka Lipovského, který se velmi podrobně věnoval studiu pozůstalostních inventářů měst Frýdku a sousedního Místku (Lipovski 2009; 2011). Výsledky svého bádání shrnul v dosud nejucelenější interpretaci svébytné kultury poddanského města a přilehlých vesnic (Lipovski 2013).

Nový pohled na venkovský oděv v raném novověku přinesl Martin Šimša. V jeho pracích se harmonicky propojují informace o stříhových konstrukcích oděvů získané z dobových krejčovských knih s jejich identifikací v ikonografických a archivních pramenech (Šimša 2014; 2021a). Díky tomu nabývá výsledná interpretace oděvní kultury venkova na své hodnověrnosti. Důležité jsou též konfrontace nových poznatků se staršími etnologickými hypotézami o původu oděvu, jako tomu je v případě mužských kalhot a plátěných sukni (Šimša 2013; 2021b). Pozornost věnuje také výrobcům oděvů, cechovním i necechovním krejčím a švadlenám, kteří formovali dobovou podobu venkovského oděvu (Šimša 2019).

Monotematické číslo Českého lidu přináší čtyři studie věnované využití pozůstalostních spisů při poznání různých aspektů venkovské kultury raného novověku.

Text Burkharda Pöttlera se věnuje šíření nových typů textilních materiálů (bavlněné plátno, bavlněný potištěný kartoun), v nichž spatřuje vý-

znamný indikátor inovačních procesů v městském a venkovském prostředí Štýrska (Rakousko) 18. století. Vzhledem k nedostatečnému zastoupení bavlněných textilií v pozůstalostních spisech upírá svou pozornost k rozboru skladových zásob několika obchodníků, které se zachovaly v jejich pozůstalostních soupisech. Všichni tři vzájemně spříznění obchodníci měli sice úzké rodinné vazby na severní Itálii, obchodně však své zájmy zaměřovali spíše na regiony střední Evropy. Ze soupisů dluhů jsou patrné stabilní obchodní vazby na jižní Německo, Horní Rakousko, Čechy, Moravu a Slezsko. Odtud přiváželi různé druhy bavlněného a lněného plátna, hedvábných materiálů i vlněného sukna, jejichž přehled a ceny publikuje autor v přehledné tabulce.

Martin Šimša ve svém textu pracuje s ojedinělým souborem testamenních knih, které v průběhu 16. a 17. století vznikly na rozsáhlém území panství Pardubice. Na středoevropské poměry jedinečný soubor obsahuje několik tisíc testamentů včetně několika stovek pozůstalostních soupisů, které obsahují informace o oděvech a oděvních doplňcích obyvatel vesnic a malých měst. Autor se zaměřuje na kvantitativní zhodnocení získaných informací, na jejichž základě se pokouší postihnout materiálové a konstrukční inovace, které proměnily tvářnost ženského sukňového oděvu. Základním materiálem pro výrobu sukni bylo vlněné valchované sukno střední jakosti, vedle něhož se však naprosto pravidelně vyskytovalo i jemné domácí a dovozové sukno z Nizozemí a Belgie. V druhé polovině 16. století sortiment materiálů rozhojnil vlněný počesávaný „haras“ a široká škála směsových materiálů kombinujících vlnu a hedvábí. Na konci 16. století se dokonce i na venkově šily nejdražší sukne z čistě hedvábných látek. Změny v materiálech doprovázely i změny v konstrukci sukni, u nichž došlo nejprve ke stříhovému oddělení živůtku, rukávů a sukne a posléze i k úplnému osamostatnění jednotlivých částí původně kompaktního oděvu. Všechny tyto proměny autor dokládá příklady konstrukčních řešení zachycenými v dobových knihách krejčovských stříhů.

Materiálová studie Josefa Svobody se zabývá velice cenným vzorkem pozůstalostních inventářů z moravského panství Sovinec (3 městečka, 21 vsí). Rozsáhlou excerpcí pramenů z let 1673–1767 se podařilo získat 611 inventářů obsahujících soupis vybavení domácností z vesnic i několika venkovských městeček. Jednotlivé položky/předměty jsou v textu seřazeny podle funkce, kterou v domě plnily, a to na stoly, sedací nábytek a postele a úložné nábytkové prostory. Do zvláštní kategorie pak spadají všechny ostatní předměty, jako jsou obrazy či nástěnné hodiny, které dotvářely interiér. Analyticky laděný text usiluje o maximální výtěžnost pramene a komparativní vyhodnocení získaných poznatků. Bere v úvahu nejen sociální postavení majitelů, ale též celkovou demografickou situaci regionu,

kteřou ovlivnilo v 17. století rudní dolování, změna religionu a germanizace. Na závěr studie nechybí zhodnocení získaných poznatků, a to nejenom z hlediska vybavenosti domácností, ale i jejich vývoje ve sledovaném časovém období.

Studie Miroslava Nemce se věnuje tématu oděvu venkovských obyvatel Slovenska v raném novověku. Na rozdíl od předchozích textů opírajících se o pozůstalostní spisy vychází ze studia soudních spisů liptovské stolice z druhé poloviny 18. století. V nich jsou vedle soudního líčení obsaženy i popisy vyslychaných a hledaných osob. Volba odlišného pramene souvisí s okolností, že pozůstalostní inventáře se v daném regionu zachovaly především v městském a šlechtickém prostředí, a tudíž reprezentují oděvní kultury střední a vyšší vrstvy tehdejší společnosti. Vzhledem k tomu, že pro období 18. století existuje jen velmi malé množství ikonografických pramenů a téměř žádné hmotné doklady venkovského oděvu, je využití soudních spisů jednou z mála možností, jak ke zvolenému tématu přistoupit. Získaný materiál zpracovává autor formou kvalitativního výzkumu a na několika konkrétních příkladech publikovaných v textu přímou citací archivních pramenů popisuje nejen oděv zločinců, ale snaží se též o zobecňující závěry. Je pozoruhodné, že na základě provedené analýzy bylo možné z přítomnosti charakteristických oděvních součástí identifikovat původ a zaměstnání hledaných a souzených osob.

Doufám, že publikované texty přispějí k rozšíření dosavadních znalostí o podobě starší fáze venkovské kultury a stanou se inspirací pro další bádání na poli pozůstalostních spisů.

Únor 2023

Martin Šimša

Národní ústav lidové kultury

e-mail: martin.simsa@nulk.cz

Literatura

- Bůžek, Václav. 1991. Každodenní kultura jihočeské měšťanské domácnosti v předbělohorské době. In: Bůžek, Václav (ed.): *Kultura každodenního života českých a moravských měst v předbělohorské době*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU: 43–73.
- Drápala, Daniel – Drápalová, Lenka. 2014. Pozůstalostní soupisy. In: Doušek, Roman a kol: *Archivní prameny v etnologickém výzkumu I*. Brno: Masarykova univerzita: 130–150.

- Fojtík, Karel. 1962. Společnost a rodina na moravském Valašsku v druhé polovině 17. století. *Československá ethnografie* 10: 1–26.
- Fojtík, Karel. 1965. Svatba na střední a západní Moravě v 16. a 17. století. *Český lid* 52: 332–343.
- Fojtík Karel – Svobodová Vlasta. 1966. Příspěvek k historické etnografii. *Český lid* 53: 294–312.
- Grulich, Josef. 2008. *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita.
- Grulich, Josef – Matlas, Pavel. 2009. Hmotná kultura a projevy mentality venkovské společnosti (Jižní Čechy, 17.–18. století). *Český lid* 96: 1–34.
- Hajná, Milena. 2016. *Šaty chodící: každodennost a symbolika ve šlechtickém šatníku raného novověku*. České Budějovice: Národní památkový ústav.
- Hanzal, Josef. 1963. Předbělohorské poddanské inventáře. *Český lid* 50: 169–174.
- Hrubý, František. 1927. Selské a panské inventáře v době předbělohorské. *Český časopis historický* 33: 21–59, 263–306.
- Hynková, Hana. 1967. Pozůstalostní inventáře z Orlických hor s ukázkami z Rychnova nad Kněžnou. *Český lid* 54: 16–30.
- Jančář, Josef. 1972. Tradiční polní hospodaření na Slovácku v 18. a 19. století. *Český lid* 59: 102–107.
- Koren, Hanns. 1950. *Pflug und Arl: Ein Beitrag zur Volkskunde der Ackergeräte*. Salzburg: Müller.
- Lipovski, Radek. 2009. Jak se oblékali Místečané a Místečanky ve 20. letech 19. století. *Sborník Státního okresního archivu ve Frýdku-Místku* 10: 60–83.
- Lipovski, Radek. 2011. Vybrané právní aspekty pozůstalostní agendy v „době postosvícenské“ (1789/1790–1848). *Hospodářské dějiny = Economic history* 26: 123–153.
- Lipovski, Radek. 2013. *Lidé poddanských měst Frýdku a Místku na sklonku tradiční společnosti (1700–1850)*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.
- Maresch, Franz – Maresch, Gerhard. 1964. Hausrat und Gerät im oberen Pielachtal vor 150 Jahren. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, Neue Serie* 18: 272–282.
- Mohrmann, Ruth-Elisabeth. 1975. *Volksleben in Wilster im 16. und 17. Jahrhundert*. Neumünster: Wachholtz.
- Mohrmann, Ruth-Elisabeth. 1990. *Alltagswelt im Land Braunschweig: städtische und ländliche Wohnkultur vom 16. bis zum frühen 20. Jahrhundert*. Münster: Copenrath.

- Mohrmann, Ruth-Elisabeth. 2005. Pošmiertne inventarize mienia – krytyka źródła, problemy badawcze. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 54: 137–146.
- Myška, Milan – Zářický, Aleš. 2010. *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku. 2*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Nachtmannová, Alena. 2012. *Mezi tradicí a módou: odívání v Čechách od renesance k baroku*. Praha: Národní památkový ústav.
- Neudertová, Michaela. 1991. Domácnosti lounských měšťanů v předbělohorské době. Příspěvek ke studiu inventářů pozůstalostí. In: Pánek, Jaroslav (ed.): *Česká města v 16.–18. století: sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990*. Praha: Historický ústav ČAV: 243–261.
- Petschacher, Rebekka – Wanzenböck, Gudrun. 1993. *Bürgerliche Alltagskultur im Spiegel Wiener Testamente (1593–1630)*. Diplomarbeit. Univ. Wien.
- Pajer, Jiří. 2002. Testamenty a pozůstalosti strážnických obyvatel z 18. století. *Slovácko* 44: 23–45.
- Pajer, Jiří. 2010. Sirotčí pozůstalosti z přelomu 16. a 17. století ze strážnického panství. *Slovácko* 52: 11–27.
- Pešek, Jiří. 1982. Pražské knihy kšaftů a inventářů, příspěvky k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské. *Pražský sborník historický* 15: 63–92.
- Pešek, Jiří. 1991. Pozůstalostní inventáře jako pramen poznání každodenního života. In: Bůžek, Václav (ed.): *Kultura každodenního života českých a moravských měst v předbělohorské době*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU: 30–42.
- Petráň, Josef a kol. 1985. *Dějiny hmotné kultury. I/1., I/2., Kultura každodenního života od 13. do 15. století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Petráň, Josef a kol. 1995. *Dějiny hmotné kultury. II/1, Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha: Karolinum.
- Petráň, Josef a kol. 1997. *Dějiny hmotné kultury. II/2, Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha: Karolinum.
- Petráňová, Lydia. 1994. Ke studiu oděvu lidových vrstev měst a venkova od 16. do poloviny 18. století v Čechách. *Český lid* 81: 201–216.
- Pöttler, Burkhard. 2017. Clothing and Cloths in Styrian Probate Inventories of the Late 17th and 18th Centuries. In: Ertl, Thomas – Karl, Barbara (eds.): *Inventories of Textiles – Textiles in Inventories, Studies on Late Medieval and Early Modern material culture*. Göttingen: V&R Unipress – Vienna University Press: 201–218.

- Stejskalová, Jana. 1991. Kšaft jako pramen pro studium kulturní úrovně měšťanské domácnosti. In: Bůžek, Václav (ed.): *Kultura každodenního života českých a moravských měst v předbělohorské době*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU: 74–80.
- Svobodová, Vlasta. 1961. O archivních pramenech z 18. a 19. století k výzkumu lidového kroje a textilní výroby na Moravě. *Český lid* 48: 193–202.
- Svobodová, Vlasta. 1966. O kroji a textilní výrobě v 16. a 17. století. *Český lid* 53: 306–312.
- Šimša, Martin. 2013. Long Woollen Cloth Trousers – Medieval Heritage or Carpathian Attribution of Shepherd Culture? *Národopisná revue* 23: 43–56.
- Šimša, Martin. 2014. *Knihy krejčovských stříhů v českých zemích v 16. až 18. století = Tailor's pattern books in the Czech Lands in the 16th-18th centuries*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Šimša, Martin. 2019. Tailor's Guilds and Their Influence on the Formation of Women's Rural Dress in Central Europe in Early Modern Times. *Národopisná revue* 29: 41–65.
- Šimša, Martin. 2021a. *Knihy krejčovských stříhů ve střední Evropě v 16. až 18. století = Tailor's pattern books in Central Europe in the 16th-18th centuries. I*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Šimša, Martin. 2021b. Geneze ženského sukňového a košilového oděvu na moravsko-slovenském pomezí a jeho středoevropský kontext. *Slovenský národopis* 69: 30–60. <https://doi.org/10.2478/se-2021-0003>.
- Štika, Jaroslav. 1971. Lidová strava na Valašsku v první polovině 19. století. *Vlastivědný věstník moravský* 23, 1: 44–49.
- Teige, Josef. 1910. *Žáklady starého místopisu Pražského: (1437–1620). Staré Město pražské. Oddíl 1. I*. Praha: Nákladem obce královského hlavního města Prahy.
- Thiel, Franz. 1950. Hausrat und Kleidung im niederösterreichischen Weinlande. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, Neue Serie* 4: 156–165.
- Vařeka, Josef – Petráňová, Lydia – Plessingerová, Alena. 1988. Mobiliiář vesnického domu v Čechách od konce středověku do počátku národního obrození. *Český lid* 75: 202–211.
- Vychytilová, Petra. 2004. Svatební oděv v Letohradu v Orlických horách podle historických pramenů. *Český lid* 91: 369–386.
- Wiegelmann, Günter (ed.). 1987. *Wandel der Alltagskultur seit dem Mittelalter, Phasen – Epochen – Zäsuren*. Münster: Cöpppenrath.
- Winter, Zikmund. 1893. *Dějiny kroje v zemích českých od počátku století 15. až po dobu Bělohorské bitvy*. V Praze: F. Šimáček.